

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ
КРЕМЕНЧУЦЬКИЙ ЛЬОТНИЙ КОЛЕДЖ**

Циклова комісія економіки та управління

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни «Економіка цивільної авіації»
вибіркових компонент
освітньо-професійної програми першого
(бакалаврського) рівня освіти

**272 Авіаційний транспорт
Технічне обслуговування та ремонт повітряних суден і
авіадвигунів**

Тема № 2. Основні фонди і оборотні засоби цивільної авіації.

Кременчук 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08. 2023 № 7

СХВАЛЕНО

Методичною радою
Кременчуцького льотного
коледжу
Протокол від 28.08.2023 № 1

ПОГОДЖЕНО

Секцією науково-методичної
ради ХНУВС з гуманітарних та
соціально-економічних
дисциплін
Протокол від 29.08.2023 № 7

Розглянуто на засіданні циклової комісії економіки та
управління, протокол від 28.08. 2023 № 1

Розробники: викладач циклової комісії економіки та управління, к.е.н.,
спеціаліст вищої категорії, викладач - методист, Пушкар О. І.

Рецензенти:

1. Директор Кременчуцької філії Класичного приватного університету,
к.е.н., доцент, Мєняйлова Г.Є.
2. Зав. кафедри автомобільного транспорту та транспортних технологій,
к.т.н., доцент Кременчуцької філії Класичного приватного університету
Головіна О.В.

План лекції:

1. Основні фонди цивільної авіації
2. Оборотні засоби цивільної авіації

Рекомендована література:

Основна література:

1. Повітряний кодекс України. Закон України від 04.05.93 р. № 3168-ХІІ.
2. Жаворонкова Г.В. Стратегічне управління авіатранспортними підприємствами: Монографія // Жаворонкова Г.В., Садловська І.П., Шкода Т.Н., Жаворонков В.О. / За редакцією д.е.н. Жаворонкової Г.В. – К.: Кондор-Видавництво, 2012. – 676 с.
3. Кудрицька Ж.В., Апарова О.В., Жебка В.В. економічна ефективність сталого розвитку підприємств авіаційної галузі: Монографія – К.: Вид-во «Логос», 2012 – 464 с.
4. Організаційно-економічний механізм управління авіатранспортним підприємством: Монографія [Г.В. Астапова, О.В. Ареф'єва, В.В. Матвєєв та ін.] – К.: Центр учбової літератури, 2016 – 304 с.
5. Апарова О.В. Організаційно-економічний механізм забезпечення сталого розвитку авіакомпанії. Монографія – К.: Логос, 2016 – 248 с.
6. Аль-Тмейзі А.Ю. Функціонування авіаційної інфраструктури України в системі світових інтеграційних процесів. Автореферат – НАН України, Ін-т світ. Економіки і міжнародних відносин – К., 2012 – 20 с.
7. Кравчук Г.В. Фінансово-економічне управління виробничими системами авіакомпанії. Монографія – Чернігів, 2017 – 364с.

Допоміжна література:

8. Луценко Г.П. Результативність функціонування національної транспортної системи: просторово-часовий аспект/ Г.П. Луценко, В.В. Дружиніна, В.О. Дружинін // Проблеми системного підходу в економіці: збірник наукових праць. – Київ: НАУ, 2017. – Випуск 5(61) – С. 43–51.
9. Луценко Г. П. Діагностика розвитку авіатранспортної інфраструктури України в умовах активізації міжнародного туризму / Г.П. Луценко, В.В. Дружиніна, Н. В. Старчик // Інфраструктура ринку. – 2018. – Випуск 20. – Режим доступу: <http://www.market-infr.od.ua/uk/20-2018>
10. Ківа Д. Авіаційна галузь на крилах науки [Електронний ресурс] / Ківа Д.// Віче – Журнал Верховної Ради України Режим доступу до журн. :<http://www.viche.info/journal/3366/>

Інформаційні ресурси в Інтернеті:

11. Міжнародна організація цивільної авіації (ICAO). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.icao.int/>

12. Підсумки діяльності авіаційної галузі України за 2017 рік. [Електронний ресурс] / Державна авіаційна служба -Режим доступу: <http://www.avia.gov.ua/>.
13. General Aviation Statistical Databook& 2016 Industry Outlook [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.gama.aero/files/GAMA_2016_Databook_LRes%20-%20LowRes.pdf

Текст лекції

1. Основні фонди цивільної авіації

Матеріальною основою виробництва є виробничі фонди. Важливою умовою високоефективної продуктивної діяльності підприємств є розширене відтворення засобів виробництва в усіх галузях народного господарства, у тому числі й на транспорті.

Засоби виробництва складаються з засобів праці та предметів праці. Відмінність між ними полягає в тому, що засоби праці беруть участь у створенні продукту праці (у наданні транспортної послуги) протягом багатьох виробничих циклів, тоді як предмети праці — лише протягом одного циклу.

Основні засоби — матеріальні активи, які підприємство/установа утримує з метою використання їх у процесі виробництва/діяльності або постачання товарів, надання послуг, здавання в оренду іншим особам або для здійснення адміністративних і соціально-культурних функцій, очікуваний строк корисного використання (експлуатації) яких більше одного року (або операційного циклу, якщо він довший за рік).

Об'єкт основних засобів — це: закінчений пристрій з усіма пристосуваннями і приладдям до нього; конструктивно відокремлений предмет, призначений для виконання певних самостійних функцій; відокремлений комплекс конструктивно з'єднаних предметів однакового або різного призначення, що мають для їх обслуговування загальні пристосування, приладдя, керування та єдиний фундамент, унаслідок чого кожен предмет може виконувати свої функції, а комплекс — певну роботу тільки в складі комплексу, а не самостійно; інший актив, що відповідає визначенню основних засобів, або частина такого активу, що контролюється підприємством/установою.

Для підвищення ефективності використання основних фондів на підприємстві, першочергове значення має їхнє відтворення. Відтворення основних виробничих фондів — це процес безперервного їхнього оновлення. Розрізняють просте та розширене відтворення. Просте відтворення основних фондів здійснюється в тому самому обсязі, у якому відбувається заміна окремих зношених частин основних фондів або заміна старого устаткування аналогічним, тобто тоді, коли постійно відновлюється попередня виробнича потужність. Розширене відтворення передбачає кількісне та якісне збільшення діючих основних фондів або придбання нових основних фондів, які забезпечують вищий рівень продуктивності устаткування.

Процес відтворення основних виробничих фондів має низку

характерних ознак, серед яких можна виділити наступні:

- основні виробничі фонди поступово переносять свою вартість на вироблену продукцію;
- здійснюється нагромадження у грошовій формі частково перенесеної вартості основних виробничих фондів на готову продукцію нарахуванням амортизаційних відрахувань;
- основні виробничі фонди оновлюються в натуральній формі протягом тривалого часу, що створює можливість маневрувати коштами амортизаційного фонду.

Таблиця 2.1

Класифікація груп основних засобів та інших необоротних активів і мінімально допустимих строків їхньої амортизації

Групи	Мінімально допустимі строки корисного використання, років
Група 1 – земельні ділянки	15
Група 2 – капітальні витрати на поліпшення земель, не пов'язані з будівництвом	
Група 3 – будівлі, споруди, передавальні пристрої	20 15 10
Група 4 – машини та обладнання з них: електронно-обчислювальні машини, інші машини для автоматичного оброблення інформації, пов'язані з ними засоби зчитування або друку інформації, пов'язані з ними комп'ютерні програми (крім програм, витрати на придбання яких визнаються роялті, та/або програм, які визнаються нематеріальним активом) інші інформаційні системи, телефони (у тому числі стільникові), мікрофони і рації, вартість яких перевищує 1000 гривень	5 2
Група 5 – транспортні засоби	5
Група 6 – інструменти, прилади, інвентар (меблі)	4
Група 7 – тварини	6
Група 8 – багаторічні насадження	10
Група 9 – інші основні засоби	12
Група 10 – бібліотечні фонди	5
Група 11 – малоцінні необоротні матеріальні активи	
Група 12 – тимчасові (нетитульні) споруди	
Група 13 – природні ресурси	6
Група 14 – інвентарна тара	
Група 15 – предмети прокату	
Група 16 – довгострокові біологічні активи	7

У процесі господарської діяльності кругообіг основних виробничих фондів проходить три стадії.

На першій стадії відбувається продуктивне використання основних виробничих фондів і нарахування амортизаційних відрахувань. На цій стадії основні виробничі фонди у процесі експлуатації зношуються, і нараховується сума зносу. Вона є підставою для списання суми амортизаційних відрахувань на витрати після завершення процесу виробництва. На першій стадії кругообігу основних виробничих фондів втрачається споживна вартість засобів праці, їхня вартість переноситься на вартість готової продукції.

На другій стадії відбувається перетворення частини основних виробничих фондів, які перебували у продуктивній формі, на грошові кошти через нарахування амортизаційних відрахувань. На цій стадії формується амортизаційний фонд.

На третій стадії у процесі виробництва відбувається оновлення споживної вартості частини основних виробничих фондів. Це оновлення здійснюється за допомогою заміни зношених основних виробничих фондів новими за рахунок амортизаційного фонду.

Просте відтворення основних виробничих фондів здійснюється у двох формах:

- 1) заміна зношених або застарілих основних виробничих фондів;
- 2) капітальний ремонт діючих основних фондів.

За простого відтворення в кожному наступному циклі відбувається створення основних виробничих фондів у попередніх обсягах і з однаковою якістю. Джерелом фінансування заміни зношених основних фондів є нарахована сума амортизації. За розширеного відтворення кожного наступного циклу здійснюється кількісне і якісне зростання основних виробничих фондів. Джерелом фінансування таких змін є використання частини створеного додаткового продукту.

Необхідність оновлення основних виробничих фондів за ринкових відносин визначається, передусім, конкуренцією товаровиробників. Саме конкуренція спонукає підприємства здійснювати прискорене списання основних виробничих фондів із метою нагромадження фінансових ресурсів для наступного вкладання коштів у придбання більш прогресивного устаткування, упровадження нових технологій та іншого поліпшення основних виробничих фондів.

У процесі експлуатації основні виробничі фонди зношуються. Розрізняють два види зносу основних фондів: фізичний і моральний.

Фізичний знос – це поступова втрата основними засобами споживної вартості у процесі експлуатації, тобто суто матеріальне зношення їхніх окремих елементів. Фізичний знос залежить від багатьох факторів, зокрема від особливостей технологічного процесу, якості обслуговування основних засобів, кваліфікації робітників і їхнього ставлення до основних засобів у процесі використання, інтенсивності й умов їхнього використання. Розрізняють повний і частковий знос основних засобів.

Повний знос передбачає повну заміну зношених основних засобів шляхом нового капітального будівництва або придбання нових основних засобів.

Частковий знос компенсується здійсненням капітального ремонту основних засобів.

Моральний знос – це знос основних засобів унаслідок створення нових, більш прогресивних і економічно ефективних машин та устаткування. Поява досконаліших видів устаткування з підвищеною продуктивністю робить економічно доцільною заміну діючих основних фондів іще до їхнього фізичного зносу.

Несвоєчасна заміна морально застарілих основних виробничих фондів призводить до того, що собівартість підвищується, а якість знижується порівняно з продукцією, виготовленою на досконаліших машинах та устаткуванні.

Моральний знос зменшує вартість основних виробничих фондів через скорочення суспільно необхідних витрат на їхнє відтворення. Сума нарахованого зносу характеризує стан основних виробничих фондів. Вирахуванням з первісної вартості основних виробничих фондів суми зносу визначають залишкову вартість основних виробничих фондів.

Необхідною умовою відновлення засобів праці в натуральному вигляді є їхнє відшкодування у вартісній формі, яке здійснюється через амортизацію.

Амортизація – систематичний розподіл вартості основних засобів, інших необоротних і нематеріальних активів, що амортизується, протягом строку їхнього корисного використання (експлуатації).

Нарахування амортизації здійснюється протягом строку корисного використання (експлуатації) об'єкта, який установлюється наказом по підприємству при визнанні цього об'єкта активом (при зарахуванні на баланс), але не менше ніж встановлено в таблиці 2.1 і призупиняється на період його реконструкції, модернізації, добудови, дообладнання та консервації.

При визначенні строку корисного використання (експлуатації) слід ураховувати:

- очікуване використання об'єкта підприємством з урахуванням його потужності або продуктивності;
- фізичний і моральний знос, що передбачається;
- правові або інші обмеження щодо строків використання об'єкта й інші фактори. Термін корисного використання (експлуатації) об'єкта основних засобів переглядається в разі зміни очікуваних економічних вигод від його використання, але

він не може бути меншим ніж це визначено в таблиці 2.1.

Амортизація об'єкта основних засобів нараховується на підставі виданого підприємством наказу, виходячи з нового строку корисного використання, починаючи з місяця, що настає після місяця зміни строку корисного використання (крім виробничого методу нарахування амортизації).

Амортизація основних засобів провадиться до досягнення залишкової вартості об'єктом його ліквідаційної вартості.

2. Оборотні засоби цивільної авіації

Кожна організація, що здійснює господарську діяльність, повинна мати оборотні кошти (оборотний капітал), що забезпечують безперебійний процес виробництва й реалізації продукції. Оборотні кошти суб'єктів господарювання, беручи участь у кругообігу засобів ринкової економіки, становлять органічно єдиний комплекс. Оборотні кошти — це кошти, авансовані в оборотні виробничі фонди й фонди обертання. Поняття оборотних коштів визначається їхньою економічною сутністю, необхідністю забезпечення відтворювального процесу, що включає як виробництво, так і обіг.

Оборотні кошти організації, беручи участь у процесі виробництва й реалізації продукції, безупинно обертаються. При цьому вони переходять зі сфери обігу в сферу виробництва і назад, набуваючи послідовно форми фондів обертання й оборотних виробничих фондів. Таким чином, проходячи послідовно три фази, оборотні кошти змінюють свою натурально-речовинну форму.

У першій фазі (Г-Т) оборотні кошти, що мають спочатку форму грошей, перетворюються на виробничі запаси, тобто переходять зі сфери обертання у сферу виробництва. У другій фазі (Т...В...Т₁) оборотні кошти беруть участь безпосередньо у процесі виробництва і набувають форми незавершеного виробництва, напівфабрикатів і готових виробів. Третя фаза кругообігу оборотних коштів (Т₁-Д₁) відбувається знову в сфері обертання. Унаслідок реалізації готової продукції оборотні кошти набувають знову форми грошей.

Різниця між грошовим вибором, що надійшов, і витраченими на початку коштами (Д₁-Д) визначає розмір грошових нагромаджень підприємств. Таким чином, роблячи повний кругообіг (Д-Т...В...Т₁-Д₁), оборотні кошти функціонують на всіх стадіях паралельно в часі, що забезпечує безперервність процесу виробництва й обертання. Кругообіг оборотних коштів становить органічну єдність трьох фаз.

На відміну від основних засобів, що неодноразово беруть участь у процесі виробництва, оборотні кошти функціонують тільки в одному виробничому циклі й цілковито переносять свою вартість на виготовлений продукт.

Класифікація оборотних коштів. Оборотні кошти організації за джерелами їхнього формування поділяються на власні й позикові (притягнуті). Власні засоби організацій із розвитком підприємницької діяльності й акціонування відіграють визначальну роль, тому що забезпечують фінансову стійкість і оперативну самостійність суб'єкта господарювання. Власні оборотні кошти приватизованих підприємств перебувають у їхньому цілковитому розпорядженні.

Підприємства мають право їх продавати, передавати іншим суб'єктам господарювання, громадянам, здавати в оренду тощо.

Позикові засоби, залучені переважно у вигляді банківських кредитів, покривають додаткову потребу організації в коштах. При цьому головними критеріями умов кредитування банком служать надійність фінансового стану організації й оцінка її фінансової стійкості.

Розміщення оборотних коштів у відтворювальному процесі поділяє їх на оборотні виробничі фонди і фонди обертання. Оборотні виробничі фонди функціонують у процесі виробництва, а фонди обертання — у процесі обігу, тобто реалізації готової продукції та придбання товарно-матеріальних цінностей. Оптимальне співвідношення цих фондів залежить від найбільшої частки оборотних виробничих фондів, що беруть участь у створенні вартості. Обсяг фондів обертання має бути достатнім і не більшим за той, що потрібен для забезпечення чіткого й ритмічного процесу обігу.

Виходячи з принципів організації й регулювання, оборотні кошти поділяються на нормовані й ненормовані. Нормовані оборотні кошти кореспондуються з власними оборотними коштами, тому що дають можливість розрахувати економічно обґрунтовані нормативи з відповідних видів оборотних коштів. Ненормовані оборотні кошти є елементом фондів обертання. Управління цією групою оборотних коштів спрямоване на запобігання необґрунтованому їхньому збільшенню, що служить важливим фактором прискорення оборотності оборотних коштів у сфері обертання.

Управління оборотними коштами тісно пов'язане зі складом і розміщенням останніх. У різних суб'єктів господарювання склад і структура оборотних коштів неоднакові, тому що залежать від форми власності, специфіки організації виробничого процесу, взаємин із постачальниками й покупцями, структури витрат на виробництво, фінансового стану й інших факторів. Стан, склад і структура виробничих запасів, незавершеного виробництва та готової продукції є важливими індикаторами комерційної діяльності підприємства. Визначення структури й виявлення тенденцій зміни елементів оборотних коштів дають змогу прогнозувати параметри розвитку підприємництва.

Найважливішим елементом управління оборотними коштами є науково обґрунтоване нормування. За допомогою нормування оборотних коштів визначається загальна потреба суб'єктів господарювання у власних оборотних коштах. Правильне обчислення цієї потреби має велике економічне значення, тому що встановлюється постійно необхідна мінімальна сума коштів, яка забезпечує стійкий фінансовий стан підприємства.

Основні принципи нормування оборотних коштів коректуються залежно від змін умов господарювання, розвитку акціонування, а отже, самофінансування й самооплатності. Нормування оборотних коштів здійснюється в кожній організації відповідно до кошторисів витрат на виробництво та невиробничі потреби, бізнес-плану, що відбиває всі боки комерційної діяльності. Таким чином забезпечується

взаємозв'язок виробничих і фінансових показників, обов'язкових для успішної підприємницької діяльності.

У процесі нормування оборотних коштів розробляються норми і нормативи. Норма оборотних коштів — це відносна величина, що відповідає мінімальному, економічно обґрунтованому обсягу запасів товарно-матеріальних цінностей. Норми оборотних коштів залежать від норм витрат матеріалів у виробництві, норм зносостійкості запасних частин та інструментів, тривалості виробничого циклу, умов постачання і збуту, часу надавання окремим матеріалам певних властивостей, необхідних для виробничого споживання, і ще від низки інших факторів.

Норми оборотних коштів за відносно незмінних економічних умов характеризуються довгостроковістю дії. Потреба в їхньому уточненні обумовлена істотними змінами технології й організації виробництва, номенклатури виробів, змісту бізнес-плану, зміною цін, тарифів та інших показників.

Норматив оборотних коштів — це необхідна мінімальна сума коштів, що забезпечує підприємницьку діяльність підприємства. Нормативи оборотних коштів визначаються з урахуванням потреби в коштах як для основної діяльності, так і для капітального ремонту (здійснюваного власними силами) житлово-комунального господарства, підсобних та інших господарств, що не відносяться на самотійний баланс.

Якщо норми оборотних коштів можуть бути встановлені на відносно тривалий період, то нормативи розраховуються на кожен конкретний період (рік, квартал). Нормативи оборотних коштів визначаються як добуток суми одностійної витрати чи випуску й норми за відповідними видами оборотних коштів.

Одностійна витрата чи випуск на підприємствах із рівномірно наростаючим упродовж року обсягом виробництва обчислюється за даними кошторису витрат IV кв. наступного року. Це зумовлюється тим, що обчислений норматив оборотних коштів діє на кінець планованого періоду (року, кварталу) і має забезпечити потреби виробництва на початок наступного періоду. Лише в умовах сезонного характеру виробництва одностійна витрата обчислюється за кошторисом витрат кварталу з мінімальним обсягом виробництва, позаяк понад мінімальні потреби покриваються за рахунок позикових коштів.

Нормування оборотних коштів має забезпечити оптимальну величину всіх складників нормованих оборотних коштів.

Виробничі запаси — це комплексна група, що включає сировину, основні матеріали, куповані напівфабрикати, паливо, тару, запасні частини, малоцінні та швидкозношувані предмети. Через неоднорідний характер їхнього функціонування у процесі виробництва методи нормування окремих елементів виробничих запасів неоднакові.

Нормування оборотних коштів у запасах сировини, основних матеріалів і купованих напівфабрикатів. Норматив оборотних коштів за цією групою обчислюється на підставі їхньої середньоденної витрати (Р) і середньої норми запасу в днях. Середня норма оборотних коштів, у свою чергу, визначається як середньозважена величина (виходячи з норм оборотних коштів на окремі види чи групи

сировини, основних матеріалів і купованих напівфабрикатів і їхніх одноденних витрат).

У нормі оборотних коштів кожного виду чи однорідної групи матеріалів враховується час перебування в поточному (Т), страховому (С), транспортному (М), технологічному (А) запасах, а також час, необхідних для вивантаження, доставки, прийому і складування матеріалів (Д). Таким чином, норматив оборотних коштів запасів сировини, основних матеріалів і купованих напівфабрикатів (Н) визначається за наступною формулою:

$$H = P \times (T + C + M + A + D). \quad (3.1)$$

Поточний запас — основний вид запасу, тому норма оборотних коштів у поточному запасі є основною визначальною величиною всієї норми запасу в днях. На розмір поточного запасу впливає періодичність постачань матеріалів за договором з постачальниками (цикл постачання), а також обсяг їхнього споживання у виробництві.

Якщо в договорах не зазначені конкретні терміни постачань, середній цикл постачання визначається на підставі фактичних даних про надходження матеріалів за попередній рік. У цьому випадку середній інтервал між постачаннями може бути визначений як середньоарифметична чи середньозважена величина, що залежить від відсутності чи наявності різких коливань у термінах і обсягах постачань.

Норма оборотних коштів у поточному запасі приймається переважно у розмірі 50% від середнього циклу постачання, що обумовлено постачанням матеріалів кількома постачальниками й у різні терміни.

Страховий запас — другий за обсягом вид запасу, що визначає загальну норму. Страховий, або гарантійний — запас, необхідний на кожному підприємстві для гарантії безперервності процесу виробництва у випадках порушень умов і термінів постачань матеріалів постачальниками чи транспортом, відвантаження ними некомплектних партій.

Страховий запас приймається зазвичай у розмірі 50 % від поточного запасу, але може бути й менше — залежно від місця розташування постачальників і зменшення ймовірності перебоїв у постачаннях.

Транспортний запас створюється на період розриву між строком вантажообігу й документообігу. При постачанні матеріалів на далекі відстані термін оплати розрахункових документів випереджає строк прибуття матеріальних цінностей. На час перебування матеріалів у дорозі після сплати розрахункових документів у покупця виникає потреба в коштах.

Транспортний запас не створюється в тих випадках, коли термін одержання матеріалів збігається зі строком оплати розрахункових документів чи випереджає його.

Технологічний запас створюється на період підготовки матеріалів до виробництва, включаючи час на аналіз і лабораторні випробування. Враховується технологічний запас у загальній нормі в тому випадку, якщо він не є складником процесу виробництва. Приміром, при підготовці до виробництва деяких видів сировини й матеріалів потрібен час на підсушування, розігрів, розмел, відстій, доведення до визначених концентрацій тощо.

Час, потрібний на вивантаження, доставку, прийом і складування матеріалів, береться до уваги також при розрахунку норми запасу сировини, основних матеріалів і купованих напівфабрикатів. Норми цього часу встановлюються за кожною операцією відповідно до середнього обсягу постачання виходячи з технологічних розрахунків чи шляхом проведення хронометражу.

Норматив у цілому за сировиною, основними матеріалами й купованими напівфабрикатами, що відбиває загальну потребу в оборотних коштах за цими складниками виробничих запасів, обчислюється шляхом підсумовування норм оборотних коштів у поточному, страховому, транспортному, технологічному запасах, а також норма на вивантаження, доставку, прийом, складування і множення отриманої загальної норми на одnodенну витрату за кожним видом чи групою матеріалів.

Нормування оборотних коштів у запасах допоміжних матеріалів. Номенклатура допоміжних матеріалів на підприємствах здебільшого велика, але не всі їхні види використовуються у великих кількостях. У зв'язку з цим допоміжні матеріали поділяються на дві групи. До першої з них, що включає основні види (не менше 50 % від загальної суми річних витрат) допоміжних матеріалів, норми оборотних коштів визначаються методом прямого рахунку, так само, як і за сировиною, основними матеріалами і купованими напівфабрикатами.

Норми оборотних коштів другої групи допоміжних матеріалів, що витрачаються в незначних кількостях, розраховуються спрощено. Середній фактичний залишок цих матеріалів у звітному році (за винятком непотрібних, зайвих) варто поділити на одnodенну суму їхніх витрат у попередньому році.

Норматив оборотних коштів у цілому за групою допоміжних матеріалів визначається як добуток їх ніж одnodенних витрат у виробництві на загальну норму запасу в днях.

Нормування оборотних коштів у запасах палива. Норматив встановлюється аналогічно нормативу сировини, основних матеріалів і купованих напівфабрикатів, тобто виходячи з норми запасу в днях і одnodенних витрат як на виробничі, так і на невиробничі потреби. Норматив обчислюється з усіх видів палива (технологічного, енергетичного й невиробничого), за винятком газу. Якщо підприємство переведене на газ, то створюються страхові запаси твердого чи рідкого палива.

Нормування оборотних коштів у запасах тари. Норматив оборотних коштів визначається залежно від джерел надходження і способу використання тари. Розрізняють тару куповану і власного виробництва, ту, що повертається й не повертається. За купованою тарою, призначеною для пакування готової продукції, норма оборотних коштів устанавлюється так само, як і за сировиною, основними матеріалами й купованими напівфабрикатами, виходячи з інтервалів постачань. За тарою власного виробництва, вартість якої врахована в ціні готової продукції, норма запасу визначається часом від виготовлення тари до запакування в неї продукції, призначеної до відвантаження. За тарою, що надходить із матеріалами й не повертається постачальникам, норма оборотних коштів залежить від часу перебування під цими матеріалами. Якщо ця тара підлягає подальшому використанню, то враховується також час, потрібний на ремонт, сортування й добір

партій тари. За тарою що повертається, норма оборотних коштів складається з часу одного обороту тари, що включає період з моменту оплати тари з матеріалами до подачі документів у банк на відвантажену назад постачальнику тару.

Норматив оборотних коштів за тарою в цілому дорівнює сумі добутків одноденного обороту (витрат) тари за видами на норму запасу в днях.

Нормування оборотних коштів на запасні частини для ремонту. Нормування проводиться залежно від груп устаткування. До першої групи належить устаткування, на яке розроблені типові норми оборотних коштів за запасними частинами. До другої — велике, унікальне, у тому числі імпортне, устаткування, на яке не розроблені типові норми. До третьої — дрібне одиничне устаткування, на яке також не встановлені типові норми.

Норматив оборотних коштів за запасними частинами для першої групи устаткування визначається як добуток типових норм і кількості цього устаткування з урахуванням коефіцієнтів зниження, що уточнюють потребу в оборотних коштах за наявності однотипного устаткування і взаємозамінних деталей.

Норматив оборотних коштів (Н) за запасними частинами для другої групи устаткування визначається методом прямого рахунку за наступною формулою:

$$H = \frac{C \cdot Ч \cdot М \cdot К \cdot Ц}{В}, \quad (3.2)$$

де С — норма запасу змінної деталі за умовами постачання, днів;

Ч — кількість однотипних деталей в одному апараті, механізмі;

М — кількість апаратів, механізмів одного типу;

К — коефіцієнт зниження запасу деталей залежно від кількості машин одного типу;

Ц — ціна однієї деталі, грн.;

В — термін служби деталі, днів.

Норматив на запасні частини для ремонту третьої групи устаткування встановлюється методом укрупненого розрахунку, виходячи зі співвідношення середніх фактичних залишків запасних частин за звітний рік і середньорічної вартості устаткування, що працювало, і транспортних засобів. Таке відношення екстраполюється на наступний рік з урахуванням зміни вартості устаткування і транспортних засобів і зміни міжремонтних періодів.

Норматив оборотних коштів на запасні частини в цілому по підприємству дорівнює сумі нормативів за трьома групами устаткування.

Нормування оборотних коштів у запасах малоцінних і швидко зношуваних предметів. Ці предмети мають обмеження за вартістю чи терміну служби до одного року. До малоцінних і швидкозношуваних предметів належать наступні види: інструменти і пристосування загального призначення; господарський інвентар і виробнича тара; спеціальний одяг і взуття; спеціальні інструменти і пристосування. За кожною з цих груп розрахунок нормативу проводиться за складськими й експлуатаційними запасами.

За запасом на складі норматив визначається так само, як і за сировиною, основними матеріалами і купованими напівфабрикатами.

За експлуатаційним запасом норматив встановлюється зазвичай у розмірі 50 % від вартості предметів оскільки половина їхньої вартості, що залишилася, при передачі в експлуатацію списується на собівартість продукції.

Загальна потреба в оборотних коштах на малоцінні та швидкозношувані предмети визначається як сума нормативів на ці предмети на складі й в експлуатації.

Кошти в незавершеному виробництві та витрати майбутніх періодів. До витрат у незавершеному виробництві належать усі витрати на продукцію, що виготовляється. Це вартість сировини, основних і допоміжних матеріалів, палива (переданих зі складу в цех і задіяних у технологічному процесі), заробітна плата, електроенергія, вода, пара тощо. До незавершеного виробництва належать також залишки окремих продуктів в апаратурі, не передані у продукційні ємності, добутий не підняті на-гора корисні копалини (у гірничодобувній промисловості).

Таким чином, витрати в незавершеному виробництві складаються з вартості незакінченої продукції, напівфабрикатів власного виробництва, а також із готових виробів, ще не прийнятих відділом технічного контролю.

Обсяг нормативу оборотних коштів, що виділені для запасів незавершеного виробництва, залежить від чотирьох наступних факторів: обсягу і складу виробленої продукції; собівартості; тривалості виробничого циклу; характеру наростання витрат у процесі виробництва.

Обсяг виробленої продукції прямо пропорційно впливає на обсяг незавершеного виробництва: чим більше виробляється продукції за інших однакових умов, тим більший розмір незавершеного виробництва.

Зміна складу виробленої продукції може по-різному впливати на величину незавершеного виробництва. Так при підвищенні питомої ваги продукції з коротшим циклом виробництва обсяг незавершеного виробництва скорочується, і навпаки.

Собівартість продукції прямо впливає на обсяг незавершеного виробництва. Чим нижчими є витрати на виробництво, тим менший обсяг незавершеного виробництва у грошовому вираженні. Збільшення собі вартості виробленої продукції супроводжується збільшенням незавершеного виробництва.

Тривалість виробничого циклу впливає на обсяг незавершеного виробництва також прямо пропорційно і визначається наступними факторами: часом виробничого процесу, часом впливу на напівфабрикати фізико-хімічних, термічних і електрохімічних процесів (технологічний запас), часом транспортування напівфабрикатів усередині цехів, а також готової продукції на склад (транспортний запас), часом нагромадження напівфабрикатів перед початком наступної операції (оборотний запас), часом аналізу напівфабрикатів і готової продукції, часом перебування напівфабрикатів у запасі для гарантії безперервності процесу виробництва (страховий запас).

Максимально можливе скорочення зазначених видів запасів у незавершеному виробництві сприяє поліпшенню використання оборотних коштів за рахунок скорочення тривалості виробничого циклу.

При безупинному процесі виробництва тривалість виробничого циклу обчислюється з моменту запуску сировини й матеріалів у виробництво до виходу готової продукції. Загалом, по підприємству (цеху) визначається середня тривалість виробничого циклу методом середньозваженого показника, тобто шляхом множення тривалості виробничих циклів за окремими продуктами чи більшістю з них на їхню собівартість.

За характером наростання витрат у процесі виробництва всі витрати поділяються на одноразові й наростаючі. До одноразових належать витрати, що виробляються на самому початку виробничого циклу. Це сировина, основні матеріали, куповані напівфабрикати. Інші витрати вважаються наростаючими. Наростання витрат у процесі виробництва може відбуватися рівномірно й нерівномірно. При рівномірному наростанні витрат середня вартість незавершеного виробництва обчислюється як сума всіх одноразових витрат і половини наростаючих витрат.

Коефіцієнт наростання витрат (К) визначається при рівномірному й нерівномірному наростанні витрат.

При рівномірному наростанні витрат коефіцієнт наростання витрат обчислюється за наступною формулою

$$K = \frac{B_0 + 0,5B_n}{B_0 + B_n}, \quad (3.3)$$

де B_0 — одноразові витрати;

B_n — наростаючі витрати.

При нерівномірному наростанні витрат за днями виробничого циклу коефіцієнт наростання витрат визначається за наступною формулою:

$$K = \frac{C}{P_c}, \quad (3.4)$$

де C — середня вартість виробу в незавершеному виробництві;

P_c — виробнича собівартість виробу.

Середня вартість виробу в незавершеному виробництві обчислюється як середньозважена величини витрат, що припадають на кожен день виробничого циклу, і кількості днів перебування їх у процесі виробництва.

При поєднанні рівномірних і нерівномірних витрат розрахунок середньої вартості виробу в незавершеному виробництві провадиться за наступною формулою:

$$C = \frac{B_1T + B_2T + \dots + B_pT}{T}, \quad (3.5)$$

де $B_1, B_2, \dots$ — витрати за днями виробничого циклу;

B_p — витрати, вироблені рівномірно упродовж виробничого циклу;

T — середня тривалість виробничого циклу, днів;

T_1, T_2 — час від моменту разових витрат до закінчення виробничого циклу.

Норматив оборотних коштів (Н) у незавершеному виробництві обчислюється за наступною формулою:

$$H = \frac{B}{D} \cdot T \cdot K, \quad (3.6)$$

де В — обсяг виробленої валової продукції за кошторисом витрат у IV кв. планованого року, грн;

Д — кількість днів у періоді, Д = 90.

Добуток середньої тривалості виробничого циклу й коефіцієнта наростання витрат утворить норму оборотних коштів у незавершеному виробництві у днях. Отже, норматив оборотних коштів у незавершеному виробництві становитиме результат добутку норми оборотних коштів і одноденного випуску продукції.

До витрат майбутніх періодів належать витрати на освоєння нових видів продукції, удосконалення технології виробництва, гірничопідготовчі й розкривні роботи. До цих витрат відносять і такі нетипові статті витрат, як передплата на періодичні видання, орендна плата, внесені авансом податки і збори й ін.

Норматив оборотних коштів у витратах майбутніх періодів (Н) визначається за формулою:

$$H = C_o + P_p - P_v, \quad (3.7)$$

де C_o — сума коштів, вкладених у ці витрати на початок запланованого періоду, за вирахуванням отриманих банківських кредитів;

P_p — витрати, що проводяться у плановому році, передбачені відповідними кошторисами;

P_v — витрати, які включаються в собівартість продукції запланованого року та передбачені кошторисом виробництва.

Якщо у процесі підготовки, освоєння та виготовлення нових видів продукції підприємство скористається цільовим банківським кредитом, то при розрахунку нормативу оборотних коштів у витратах майбутніх періодів суми банківських кредитів виключаються.

Кошти у готовій продукції. Готова продукція — це вироби, закінчені виробництвом і прийняті відділом технічного контролю. Норматив оборотних коштів на залишки готової продукції визначається у гривнях як добуток норми оборотних коштів у днях і одноденного випуску товарної продукції в майбутньому році за виробничою собівартістю за наступною формулою:

$$H = \frac{B}{D} \cdot T, \quad (3.8)$$

де В — випуск товарної продукції у IV кв. майбутнього року (при рівномірному наростаючому виробництві) за виробничою собівартістю, грн.;

Д — кількість днів у періоді (90);

Т — норма оборотних коштів на готову продукцію, днів.

Норма оборотних коштів на готову продукцію розраховується окремо за готовою продукцією на складі і відвантажених товарах, на які розрахункові документи не здані в банк на інкасо.

Норма оборотних коштів на запас готової продукції на складі визначається на період, необхідний на комплектування й нагромадження продукції до необхідних розмірів, на обов'язкове збереження продукції на складі до відвантаження (у низці виробництв — для так званого визрівання готової продукції), на запакування й маркування продукції, на доставку її до станції відправлення та завантажування. При великій номенклатурі продукції, що випускається, виділяються основні види

виробів, що становлять 70 – 80 % усього випуску. За цими провідними видами продукції розраховується середньозважена норма оборотних коштів, яка потім поширюється на всю готову продукцію, що зберігається на складі.

Норма оборотних коштів на відвантажені товари установлюється на період виписки рахунків і платіжних документів і їхньої подачі у банк. Ці операції мають бути зроблені зазвичай у дво-, триденний термін після відвантаження готової продукції. Лише в тому випадку, якщо постачальник і банк розміщуються в різних населених пунктах, цей термін може подовжуватися.

Норма оборотних коштів у цілому на готову продукцію на складі й відвантажені товари визначається шляхом розподілу загальної суми нормативу оборотних коштів за готовою продукцією на одноденний випуск товарної продукції за виробничої собівартістю в IV кварталі майбутнього року.

Сукупний норматив оборотних коштів. Цей норматив по підприємству дорівнює сумі нормативів за всіма елементами оборотних коштів і визначає в підсумку загальну потребу суб'єкта господарювання в оборотних коштах. Загальна норма всіх оборотних коштів у днях установлюється шляхом розподілу сукупного нормативу оборотних коштів на одноденний випуск готової продукції за виробничою собівартістю за планом IV кв. того року, за даними якого розраховується норма. Річний приріст чи зменшення нормативу оборотних коштів визначається шляхом зіставлення нормативів на початок і кінець майбутнього року. Із розвитком ринкових відносин зміцненням розрахунково-платіжних взаємин посилюється роль і значення нормування оборотних коштів. Наявність достатніх оборотних коштів забезпечує підприємствам у нових економічних умовах розширене відтворення, модернізацію і структурну перебудову. У зв'язку з цим виникає необхідність підвищення якості планових розрахунків і ширшого використання в цьому процесі електронно-обчислювальної техніки. Тим самим забезпечуються сприятливі умови для встановлення прогресивних, економічно обґрунтованих норм і нормативів оборотних коштів.

Ненормовані оборотні кошти. Принципи організації оборотних коштів визначають наявність ненормованих оборотних коштів, що функціонують у сфері обертання. До ненормованих оборотних коштів належать кошти у відвантажених товарах, грошові кошти, кошти в дебіторській заборгованості й інших розрахунках. Через специфіку форм, швидкості руху, закономірності виникнення ці оборотні кошти не можуть заздалегідь ураховуватися подібно до нормованих оборотних коштів. Управління ненормованими оборотними коштами здійснюється іншими способами і методами. Суб'єкти господарювання (а в державному секторі — держава) мають можливість управляти цими коштами і впливати на їх величину за допомогою діючої системи кредитування й розрахунків.

Організації, що працюють на комерційному розрахунку, зацікавлені у скороченні розміру ненормованих оборотних коштів, тому що це спричиняє прискорення оборотності оборотних коштів у сфері обертання, а отже, ефективніше використання оборотних коштів у цілому. Зменшення, приміром, розмірів дебіторської заборгованості за товарними операціями поліпшує показник виконання плану постачань за договорами, планів із прибутку і рентабельності. Скорочення

оборотних коштів в інших розрахунках означає їхнє повніше використання за призначенням, тому що вони при цьому не вибувають із сфери виробництва. Таким чином, завданням кожної організації є використання всіх резервів максимально можливого скорочення обсягу ненормованих оборотних коштів. До цих резервів варто віднести зміцнення розрахунково-платіжної дисципліни, розвиток прямих господарських зв'язків між підприємствами, зміцнення договірної дисципліни й відповідне виконання договірних зобов'язань, розширення практики застосування прогресивних форм розрахунків.

Важливим фактором, що стимулює скорочення коштів у сфері обертання, є банківський кредит на поповнення оборотних коштів, що сприяє раціональному використанню не тільки нормованих, але й ненормованих оборотних коштів.

Кошти у відвантажених товарах становлять значну частку всіх не нормованих оборотних коштів на підприємствах, що виробляють продукцію. Ці кошти утворюються неминуче, тому що готова продукція, що зберігається на складі, у встановлені договірні терміни відвантажується споживачам. Однак, за значенням ці кошти неоднакові: частина з них припадає на частку товарів відвантажених, строк оплати яких не настали. Це позитивне явище дуже швидкоплинне. За перебігом цих термінів і наявністю як і раніше неплатежів кошти підприємства набувають форми товарів відвантажених, не оплачених у зазначений термін покупцем, чи форми товарів відвантажених, переданих під відповідальність на збереження покупцеві. Останні дві групи свідчать про відсутність коштів у покупця чи про відмову останнього оплатити розрахункові документи, що неминуче зумовлює позаплановий перерозподіл оборотних коштів у постачальників і порушення платіжно-розрахункової дисципліни.

Гроші — значна частина ненормованих оборотних коштів. У процесі кругообігу оборотні кошти неминуче змінюють свою функціональну форму, унаслідок чого реалізована готова продукція перетворюється у гроші. Гроші переважно зберігаються в банку на розрахунковому (поточному) рахунку підприємства, тому що переважна частина розрахунків між суб'єктами господарювання здійснюється за безготівковими розрахунками.

У невеликих сумах, за винятком днів виплати заробітної плати, гроші зберігаються в касі підприємства. Крім того, гроші покупців можуть бути в акредитивах та інших формах розрахунків до моменту їхнього закінчення. Гроші у визначеному розмірі постійно мають бути у складі ненормованих оборотних коштів, інакше підприємство буде визнане неплатоспроможним.

Засоби в дебіторській заборгованості свідчать про тимчасове відволікання коштів з обігу підприємства, що викликає додаткову потребу в ресурсах і може призвести до напруженого фінансового стану.

Дебіторська заборгованість може бути припустимою, тобто обумовленою діючою системою розрахунків, і неприпустимою, що свідчить про недоліки у фінансово-господарській діяльності. Із метою запобігання втрат і визнання підприємства неплатоспроможним кожен суб'єкт господарювання повинен прагнути до скорочення дебіторської заборгованості.

Існують різні види дебіторської заборгованості: заборгованість підзвітних осіб при одержанні грошей під звіт на відрядження й інші цілі; заборгованість постачальників покупцям, що утворилася при взаємних чи однобічних розрахунках; дебітори за претензіями чи спірними боргами при порушенні договірних зобов'язань і виникненні судової справи; заборгованість податкових органів підприємствам при переплатах у бюджет податків і платежів тощо.

Кошти в інших розрахунках — четверта група ненормованих оборотних коштів — виникають із причин, не пов'язаних безпосередньо з виробничою діяльністю організації, й означають відволікання оборотних коштів від їхнього основного призначення. Приміром, перевитрати за преміальними фондами й іншими цільовими фондами й резервами, нестача від втрати і псування майна, а також інші витрати, що підприємство змушене перекривати за рахунок своїх оборотних коштів.

Джерела формування оборотних коштів здебільшого визначають ефективність їхнього використання. Установлення оптимального співвідношення власних і притягнутих джерел, обумовленого специфічними особливостями кругообігу фондів у тому чи іншому суб'єкті господарювання є важливим завданням системи управління.

У процесі управління формуванням оборотних коштів мають забезпечуватися права підприємств і організацій у поєднанні з підвищенням їхньої відповідальності за ефективне й раціональне використання оборотних коштів. Достатній мінімум власних і позикових коштів гарантує безперервність руху оборотних коштів на всіх стадіях кругообігу, що задовольняє потреби виробництва матеріальних і грошових ресурсах, а також забезпечує своєчасні й повні розрахунки з постачальниками, бюджетом, банками й іншими передавальними ланками.

Провідна роль у складі джерел формування належить власним оборотним коштам, тому що вони створюють умови для майнової й оперативної самостійності організації, такої необхідної для рентабельної підприємницької діяльності. Власні оборотні кошти свідчать про ступінь фінансової стійкості підприємства, його становище на фінансовому ринку.

Власні оборотні кошти служать джерелом покриття нормованих оборотних коштів. Їхнє первісне формування відбувається в момент створення організації й утворення її статутного капіталу. Джерелом власних оборотних коштів на цій стадії є інвестиційні засоби засновників організації. Надалі, із розвитком підприємницької діяльності власні оборотні кошти поповнюються за рахунок одержуваного прибутку (прирівняного до власних засобів, що називаються стійкими пасивами), випуску цінних паперів і операцій на фінансовому ринку.

Прибуток скеровується на покриття приросту нормативу оборотних коштів у процесі його розподілу. Із розвитком акціонування організації мають право використовувати отриманий прибуток на власний (свій) розсуд, крім тієї його частини, що підлягає обов'язковим відрахуванням, оподатковуванню й іншим спрямуванням відповідно до законодавства. Економічно обґрунтована система розподілу прибутку, у першу чергу, має гарантувати виконання фінансових

зобов'язань перед державою й максимально забезпечити виробничі, матеріальні та соціальні потреби підприємств.

Ринкові умови господарювання визначають пріоритетні напрямки використання чистого прибутку, тобто прибутку, що залишається в розпорядженні організації. Розвиток конкуренції викликає необхідність скеровувати чистий прибуток, насамперед, на розширення виробництва, його модернізацію й удосконалення. У плані цих заходів частина чистого прибутку спрямовується на приріст нормативу власних оборотних коштів.

Конкретний розмір цього прибутку визначається у процесі фінансового планування на підприємстві й залежить від низки наступних факторів: розмір приросту нормативу оборотних коштів, загального обсягу прибутку в майбутньому періоді, приріст стійких пасивів, можливість залучення позикових засобів, необхідність першочергового напрямку прибутку на інвестиційні процеси й ін.

Стійкі пасиви прирівнюються до власних коштів. Власне кажучи, ці кошти не належать підприємству, тому їх не можна віднести до власних. Однак, вони постійно перебувають в обігу підприємства й у сумі мінімального залишку використовуються як джерело формування власних оборотних коштів.

До стійких пасивів належать наступні види коштів: мінімальна перехідна заборгованість із оплати праці робітникам підприємства; резерв майбутніх платежів; мінімальна перехідна заборгованість бюджету й позабюджетним фондам; мінімальна заборгованість покупцям по заставах за тару що повертаються; засоби кредиторів, що надходять у вигляді передоплати за продукцію (товари, послуги); перехідні залишки фонду споживання тощо.

Стійкі пасиви є джерелом покриття власних оборотних коштів тільки в сумі приросту, тобто різниці між їхнім розміром на кінець і початок майбутнього року.

Мінімальна перехідна заборгованість з оплати праці (Мз) працівникам визначається за період між кінцем розрахункового періоду, за який проводиться оплата праці, і конкретною датою виплати коштів за наступною формулою:

$$Mz = \frac{\Phi \cdot d}{90}, \quad (3.9)$$

де Φ — фонд оплати праці в IV кв. майбутнього року;

d — кількість днів з початку місяця до дня виплати коштів.

Резерв майбутніх платежів формується для резервування коштів на оплату відпусток працівникам підприємства й інші схожі витрати. Резерв для оплати відпусток обчислюється на основі його мінімального залишку за звітний рік і зміни фонду оплати праці у планованому періоді.

Якщо на підприємстві резервуються кошти для виплати винагород за вислугу років, резерв утвориться шляхом включення в собівартість щомісяця $1/12$ частини загальної суми винагороди, що сплачуються один раз на рік. Таким чином, на кінець року резерв досягне максимальної величини, що дорівнюватиме річній сумі сплачуваних за вислугу років винагород.

Мінімальна перехідна заборгованість перед бюджетом і позабюджетними фондами визначається виходячи з кінця розрахункового періоду, за який проводяться платежі, і конкретними термінами сплати. Платежі до бюджету проводять

ся в порядку сплати визначених податків і зборів на підставі чинного законодавства. Мінімальна сума заборгованості бюджету постійно переходить із місяця у місяць, тому враховується у складі стійких пасивів.

Внески в позабюджетні фонди (Фонд державного соціального страхування, Пенсійний фонд, Державний фонд зайнятості населення) провадяться у встановлених відсотках від фонду оплати праці (відповідно 1,6%; 33,2%; 1,4%).

Розрахувавши мінімальну перехідну заборгованість зі оплати праці робітникам підприємства й застосувавши зазначені відсотки відрахувань, установлюється мінімальна перехідна заборгованість позабюджетним фондам, кошти яких постійно перебувають в обігу підприємства.

Мінімальна заборгованість покупцям за заставами за тару, що повертається виникає при відвантаженні готової продукції в тарі, що повертається. Підприємства — постачальники такої продукції — одержують від покупця заставу в рахунок повернення тари. При регулярному відвантаженні готової продукції в тарі, що повертається підприємства постійно мають залишок застави за тару.

З огляду на зустрічний процес повернення застави покупцям при одержанні від них тари, що повертається постачальники обчислюють мінімальну суму застави, що включається у стійкі пасиви.

Недолік власних оборотних коштів виникає в тому випадку, якщо величина діючого нормативу перевищує суму власних і прирівняних до них засобів. Недолік власних оборотних коштів здебільшого становить результат недоодержання запланованого прибутку чи неправомірного, нераціонального його використання, "проїдання" оборотних коштів (використання їх не за призначенням) й інших негативних факторів, що виникли у процесі комерційної діяльності організації. Нестача власних оборотних коштів покривається винятково за рахунок коштів самої організації, яка таке допустила. Насамперед, на покриття нестачі скеровується частина чистого прибутку, що залишається в розпорядженні організації.

Крім того, у суб'єкта господарювання у процесі розподілу валового прибутку можуть утворюватися резервні фонди, частина з яких використовується на покриття нестачі власних оборотних коштів.

Позикові кошти у джерелах формування оборотних коштів за сучасних умов набувають неабиякого значення й перспектив. Основну форму позикових засобів становлять короткострокові кредити банку. Вони покривають тимчасову додаткову потребу організації в коштах. Залучення позикових коштів обумовлене характером виробництва, складними розрахунково-платіжними відносинами, що виникли при переході до ринкової економіки, необхідністю заповнення нестачі власних оборотних коштів і з інших об'єктивних причин. Позикові кошти у вигляді кредитів використовуються ефективніше, ніж власні оборотні кошти, позаяк пришвидшують кругообіг, мають тільки цільове призначення, видаються на суворо обумовлений термін, супроводжуються стягуванням банківського відсотка. Це змушує організацію постійно стежити за рухом позикових коштів і результативністю їхнього використання.

Залучаються позикові кошти не тільки у формі короткострокового кредиту банку, але й у вигляді кредиторської заборгованості, а також інших позикових

коштів, тобто залишків фондів і резервів самої організації, що тимчасово не використовуються за цільовим призначенням.

Кредиторська заборгованість відноситься переважно належить до позапланового залучення в господарський обіг підприємства коштів інших підприємств, організацій чи окремих осіб. Використання цих коштів у межах діючих термінів оплати рахунків і зобов'язань має закономірний характер. Однак, у більшості випадків кредиторська заборгованість виникає внаслідок порушення розрахунково-платіжної дисципліни. У зв'язку з цим у підприємств виникає кредиторська заборгованість поставальникам за отримані, але не оплачені товарно-матеріальні цінності. При порушенні термінів сплати податкових платежів виникає прострочена заборгованість перед податковими органами. Несвоєчасні внески до позабюджетних фондів та інші несплачені також призводять до виникнення незаконної кредиторської заборгованості. Кредиторська заборгованість, поєднана з утворенням дебіторської заборгованості, є основним джерелом покриття останньої.

В обігу підприємства, крім банківських кредитів і кредиторської заборгованості, можуть бути й інші залучені кошти.

Це залишки фондів, резервів і цільових коштів самої організації, що тимчасово не використовуються за прямим призначенням. Цільові фонди та резерви організації утворюються за рахунок собівартості, прибутку й інших цільових надходжень. До цієї групи коштів належать амортизаційний фонд, ремонтний фонд, резерв майбутніх платежів, фінансовий резерв, преміальний і благодійний фонди тощо. Усі ці фонди та резерви організації в установленний термін використовуються за цільовим призначенням. Втягуватися в обіг як джерела покриття оборотних коштів можуть лише залишки цих фондів на період, що передує їхньому цільовому використанню.

Управління процесом формування оборотних коштів багато в чому визначає ефективність використання оборотних коштів. Поліпшення використання оборотних коштів із розвитком підприємництва набуває усе актуального значення, тому що вивільнені при цьому матеріальні та грошові ресурси є додатковим внутрішнім джерелом подальших інвестицій. Раціональне й ефективне використання оборотних коштів сприяє підвищенню фінансової стійкості організації та її платоспроможності. У цих умовах організація вчасно й повністю виконує свої розрахунково - платіжні зобов'язання, що дозволяє успішно здійснювати комерційну діяльність.

Ефективність використання оборотних коштів характеризується системою економічних показників, одним із яких є співвідношення розміщення їхнього у сферах виробництва й обертання. Чим більше оборотних коштів обслуговує сферу виробництва, а всередині останньої — цикл виробництва (зрозуміло, за відсутності наднормативних запасів товарно-матеріальних цінностей), тим раціональніше вони використовуються.

Про ступінь використання оборотних коштів можна судити за показником віддачі оборотних коштів, що визначається як відношення прибутку від реалізації до залишків оборотних коштів.

Найважливішим показником інтенсивності використання оборотних коштів є швидкість їхнього обігу.

Оборотність оборотних коштів — це тривалість одного повного кругообігу коштів, починаючи з першої і завершуючи третьою фазою. Чим швидше оборотні кошти проходять ці фази, тим більше продукції підприємство може зробити з однією і тією ж сумою оборотних коштів. У різних суб'єктів господарювання оборотність оборотних коштів різна, тому що залежить від специфіки виробництва й умов збуту продукції, від особливостей у структурі оборотних коштів, платоспроможності підприємства й інших факторів.

Швидкість оборотності оборотних коштів обчислюється за допомогою трьох взаємозалежних показників: тривалості одного обертання у днях, кількості оборотів за рік (півріччя, квартал), а також розміру оборотних коштів, що припадають на одиницю реалізованої продукції.

Обчислення оборотності оборотних коштів може проводитися як за планом, так і фактично. Планова оборотність може бути розрахована тільки за нормованими оборотними коштами, фактична — за всіма оборотними коштами, уключаючи ненормовані. Зіставлення планової й фактичної оборотності відбиває прискорення чи уповільнення оборотності нормованих оборотних коштів. При прискоренні оборотності відбувається вивільнення оборотних коштів із обігу, при уповільненні виникає необхідність у додатковому залученні коштів в обіг.

Оборотність може визначається як загальна, так і часткова.

Тривалість одного обігу в днях визначається на підставі наступної формули:

$$O = \frac{3 \cdot D}{T}, \quad (3.10)$$

де 3 — залишки оборотних коштів (середньорічні чи на кінець майбутнього (звітного) періоду), грн.;

D — кількість днів у звітному періоді;

T — обсяг товарної продукції (за собівартістю чи в цінах), грн.

Коефіцієнт оборотності (K_o) показує кількість обертів, здійснених оборотними коштами (за півріччя, квартал), і визначається за формулою:

$$K_o = \frac{T}{3}. \quad (3.11)$$

Коефіцієнт завантаження оборотних коштів (K_z) — це показник, зворотний коефіцієнту оборотності. Він характеризує величину оборотних коштів, що припадає на одиницю (1 грн, 1 тис. грн, 1 млн. грн) реалізованої продукції. Обчислюється цей показник за наступною формулою:

$$K_z = \frac{3}{T}. \quad (3.12)$$

Цей показник свідчить про раціональне, ефективне чи, навпаки, неефективне використання оборотних коштів (лише за умов зіставлення даних за кілька років і виходячи з динаміки коефіцієнта).

Загальна оборотність характеризує інтенсивність використання оборотних коштів у цілому за усіма фазами кругообігу, не відбиваючи особливостей кругообігу окремих елементів чи груп оборотних коштів. У показнику загальної оборотності

ніби нівелюється процес поліпшення чи уповільнення оборотності засобів в окремих фазах.

Розглянуті вище взаємозалежні показники обертальності відбивають загальну оборотність оборотних коштів. Для виявлення конкретних причин зміни загальної оборотності обчислюється показник часткової оборотності оборотних коштів.

Часткова оборотність відбиває ступінь використання оборотних коштів у кожній окремій фазі кругообігу, у кожній групі, а також за окремими елементами оборотних коштів. Оборотність оборотних коштів за окремими видами (сировина, матеріали, паливо тощо), що обчислюється при розрахунку нормативів власних оборотних коштів, визначається за тими ж формулами, виходячи з залишків цих видів товарно-матеріальних цінностей (Со) і обігу за їхніми витратами за відповідний період. Так, за обіг (Т) для визначених видів виробничих запасів приймається не обсяг товарної продукції, а витрата конкретного виду оборотних коштів у процесі виробництва за відповідний період.

Унаслідок прискорення оборотності визначена сума оборотних коштів вивільняється.

Абсолютне вивільнення оборотних коштів відбувається тоді, коли фактичні залишки оборотних коштів менші за норматив чи залишки оборотних коштів за попередній (базовий) період при збереженні чи збільшенні обсягу реалізації за цей період. При централізованій системі управління кошти, що вивільнилися з обігу, передавалися керівній організації. Із проведенням приватизації й акціонування, повністю вивільнившись, оборотні кошти можуть спрямовуватися самою організацією на подальше розширення виробництва, освоєння нових видів виробів, поліпшення системи постачання і збуту й на інші заходи удосконалення підприємницької діяльності.

Відносне вивільнення оборотних коштів відбувається у тих випадках, коли прискорення оборотності оборотних коштів відбувається одночасно з зростанням обсягу виробництва. Вивільнені при цьому кошти не можуть бути вилучені з обігу, оскільки розміщені в запасах товарно-матеріальних цінностей, що забезпечують зростання виробництва. Відносне вивільнення оборотних коштів, як і абсолютне, має єдину економічну основу і значення, оскільки надає суб'єктові господарювання додаткову економію коштів.

Прискорення оборотності й вивільнення внаслідок цього оборотних коштів у будь-якій формі дозволяє організації спрямовувати їх на свій розсуд на розвиток підприємницької діяльності й обійтися без залучення додаткових фінансових ресурсів.